

**IJTIMOIIY-DINIY QARASHLAR VA DINIY ETIQODLARNING
JAMIYAT MADANIYATI SHAKLLANISHIDAGI ROLI**

Isroilova Farangiz Abdumannon qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Tarix fakulteti talabasi

Qadimgi jamiyatlarda diniy etiqodlar nafaqat shaxsiy ruhiy hayotga, balki qabilaviy va ijtimoiy tuzilishga ham ta'sir qilgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, diniy marosimlar va ibodatlar jamiyatda ijtimoiy hamkorlik va guruh ichidagi nizolarni tartibga soluvchi mexanizm sifatida xizmat qilgan. Misol uchun, paleolit davrida topilgan arxeologik yodgorliklar, toshlar va suyaklardan yasalgan ibodat ob'ektlari, qadimgi odamlarning ijtimoiy munosabatlarida diniy tartibni mustahkamlashga qaratilganini ko'rsatadi.

Insoniyat tarixining eng qadimgi davrlaridan boshlab diniy etiqodlar odamlarning ijtimoiy hayoti, urf-odatlarini, marosimlari va axloqiy meyorlarini belgilab kelgan. Diniy qarashlar jamiyat madaniyatining shakllanishida markaziy rol o'ynagan, ijtimoiy tartib va qadriyatlar tizimining barqarorligini ta'minlagan. Arxeologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ilk diniy tasavvurlar paleolit davrida, taxminan mil.avv. 40–12 ming yilliklarda paydo bo'lgan. Ibtidoiy odamlar chaqmoq, yong'ir yoki momoqaldiroqni ilohiy hodisa deb bilgan va unga sig'inishgan. Shu bilan birga, tushlar va o'limni ruhlar bilan bog'lagan[1].

Bundan tashqari, antropologik tadqiqotlar shuni bildiradiki, diniy etiqodlar qadimgi odamlarning ekologik ongini shakllantirishda ham muhim rol o'ynagan. Masalan, totemizm va animizm orqali insonlar o'zini tabiatning bir qismi sifatida qabul qilib, hayvonlar va o'simliklar bilan uyg'un yashashni o'rganishgan.

Ibtidoiy diniy qarashlar. Ibtidoiy diniy qarashlar ilmiy tilida animizm (lotincha anima — ruh, jon), totemizm va fetishizm tushunchalari bilan izohlanadi. Animizm barcha mavjudotlarda ruh mavjud deb hisoblashni anglatadi. Totemizm — urug‘ yoki qabilaning o‘zini muayyan hayvon yoki tabiat hodisasi bilan qarindosh deb bilishi; fetishizm esa buyum yoki predmetda ilohiy kuch mavjud deb hisoblashga asoslanadi[2].

Totemizm orqali qadimgi odamlar qabilaviy birlashmalarni mustahkamlashgan, ularni tabiiy hodisalar bilan bog‘lab, ijtimoiy integratsiyani ta‘minlagan. Fetishizm esa kundalik hayotda xavfsizlikni ta‘minlash, turli balolardan himoyalanişga yordam beruvchi amaliy marosimlar shaklida namoyon bo‘lgan.

Zardushtiylik dini va jamiyat. O‘rta Osiyoda diniy qarashlar murakkab tizimlarga aylangan. Shu jarayonda Zardushtiylik dini mil.avv. II ming yillik oxiri I ming yillik boshlarida shakllangan. Zardusht (Zaratushtra) asos solgan bu dinning muqaddas matni — Avesto, dastlab og‘zaki ravishda avloddan avlodga yetib kelgan. Avesto qadimgi eroniy tillar guruhiga mansub tilida yozilgan va hozirda o‘lik til hisoblanadi [3].

Avesto bir nechta asosiy qismdan iborat:

- 1.Yasna — zardushtiylik marosimlarida o‘qiladigan madhiyalar;
- 2.Gatlar — Zardushtning eng qadimgi qo‘shiqlari;
- 3.Vispard — diniy marosimlarni to‘ldiruvchi qo‘shimcha matnlar;
- 4.Vendidad — qonun-qoidalar, poklik va gunoh haqidagi ko‘rsatmalar;
- 5.Yashtlar — xudolarga bag‘ishlangan madhiyalar[4].

Zardushtiylik dini asosiy g‘oyalari: Ahura Mazda (oliy ezgulik xudosi), Ahriman (yovuzlik timsoli) va ezgulik-yovuzlik kurashi. Shu bilan birga, “yaxshi o‘ylash, yaxshi so‘zlash, yaxshi amal qilish” tamoyili jamiyatda axloqiy me‘yorlarni belgilab bergan.

Zardushtiylik va Markaziy Osiyo madaniyati. Zardushtiylik dini Markaziy Osiyo xalqlari madaniyati va ijtimoiy hayotida chuqur ta‘sir qilgan. Tadqiqotlar

shuni ko'rsatadiki, Zardushtiylikning dualistik ta'limoti — Ahura Mazda va Ahriman o'rtasidagi ezgulik-yovuzlik kurashi — jamiyatda axloqiy me'yorlarning shakllanishiga yordam bergan. Bu tamoyillar o'z navbatida odamlar hayotidagi ijtimoiy rol va mas'uliyatni aniq belgilashga xizmat qilgan. Shuningdek, Avestoda tilga olingan hududlar — Xorazm, So'g'd, Baqtriya — bu dinning Markaziy Osiyo hududlarida keng tarqalganligini ko'rsatadi. Tadqiqotlarga ko'ra, Zardushtiylik jamiyatda ijtimoiy tartibni saqlash, oilani muqaddas deb hisoblash va farzand tarbiyasiga alohida e'tibor berishni rag'batlantirgan[5].

Diniy etiqodning ijtimoiy ta'siri. Zardushtiylik dini jamiyatning barcha sohalarida ijtimoiy tartib va axloqiy barqarorlikni mustahkamlashda muhim rol o'ynagan. Avestoda oila va jamiyat me'yorlariga alohida e'tibor berilgan, nikohni muqaddas deb hisoblash, farzand tarbiyasiga katta ahamiyat berish, jinoyat va jazolarni belgilash orqali jamiyatdagi huquqiy normalarning shakllanishiga turtki bo'lgan.

Shuningdek, diniy etiqodlar orqali tabiatni asrash, mehnatsevarlik va adolat tamoyillari jamiyat hayotining ajralmas qismiga aylangan. Zardushtiylik ta'limotlari Markaziy Osiyo xalqlarining madaniyati va ma'naviy rivojlanishiga chuqur ta'sir ko'rsatgan.

Diniy etiqodlar va iqtisodiy faoliyat. Diniy etiqodlar qadimiy jamiyatlarda iqtisodiy faoliyatga ham ta'sir qilgan. Misol uchun, Zardushtiylikda mehnatsevarlik va adolat tamoyillari moliyaviy va ijtimoiy munosabatlarda asosiy yo'nalish bo'lgan. Avestoda ish va mol-mulkni halol saqlash, jamiyat oldidagi majburiyatlarni bajarish, va tabiat resurslarini asrashga urg'u berilgan. Bu qadimiy jamiyatlarda iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy adolatni ta'minlashga yordam bergan.

Diniy etiqodlar va qadimiy huquq tizimi. Diniy etiqodlar qadimiy huquqiy tizimlarning shakllanishiga ham turtki bo'lgan. Masalan, Avestoda jinoyat va jazolar, poklik qoidalari, oilaviy va ijtimoiy munosabatlar aniq belgilangan. Bu

qoidalar orqali qadimgi jamiyatda tartibni saqlash, ijtimoiy nizolarni hal etish va huquqiy me'yorlarni uyg'unlashtirish amalga oshirilgan[6]. Shu bilan birga, diniy normalar qadimiy ijtimoiy institutlarning, masalan nikoh, oila va qabilaviy tuzilmalar shakllanishiga hissa qo'shgan.

Diniy etiqodlar va madaniyat. Diniy qarashlar jamiyatda madaniyatni shakllantirishda nafaqat etiqot tizimi, balki ijtimoiy mexanizm sifatida xizmat qilgan. Ibtidoiy dinlar — animizm, totemizm, fetishizm — jamiyatda birlik, urf-odat va marosimlarni mustahkamlash orqali ijtimoiy identitetni barqarorlashtirgan. Murakkab dinlar, masalan Zardushtiylik, jamiyatning siyosiy va etnik tuzilmasini ham o'zgarishlarga olib kelgan[7]

Xulosa qiladigan bo'lsak, Ijtimoiy-diniy qarashlar ibtidoiy etiqodlardan murakkab diniy tizimlargacha rivojlangan. Zardushtiylik jamiyatda axloq, adolat, mehnatsevarlik va tabiatni asrash g'oyalarini mustahkamlab, xalqlarning madaniy va ma'naviy hayotiga chuqur ta'sir qilgan. Ijtimoiy-diniy qarashlar qadimdan inson jamiyatining barcha sohalariga - madaniy, iqtisodiy, huquqiy va ekologik sohalariga chuqur ta'sir ko'rsatgan. Zardushtiylik dini Markaziy Osiyo xalqlarining madaniy va ma'naviy rivojlanishida markaziy o'rin tutgan, jamiyatdagi axloqiy me'yorlarni, oilaviy qadriyatlarni va ijtimoiy tartibni mustahkamlashga xizmat qilgan. Shu bilan birga, diniy etiqodlar qadimiy jamiyatlarda iqtisodiy faoliyat va huquqiy tizimning barqaror shakllanishida ham muhim rol o'ynagan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Rano Urazova, Zardushtiylikdagi mabudalarning tarixiy va ijtimoiy tahlili, Toshkent, 2013, 12-35 b.
2. A.S. Sagdullayev, Tarix: qadimgi dunyo, Toshkent, 2010, 45-52-b..
3. N. Komilov, Milliy istiqlol g'oyasi va ma'naviyat asoslari, Toshkent, 2001, 27-50-b..
4. Махмудова Г., Тилабова Г., Философская сущность Авесты, Ташкент, 2010, с. 18-40.

ilmiy –amaliy anjuman

5. B. To‘xtayev, S. Yo‘ldoshev, Ma’naviyat asoslari, Toshkent, 2015, 88-105-b.
6. Jo‘rayev N., Tarix falsafasi, Toshkent, 2011, 60-78-b.
7. X. Ergashev, Qadimgi O‘zbekiston va diniy-etnik tizimlar, Toshkent, 2012, 33-55-b.